

Tomislav Krznar

A. Šercera 17, HR-10000 Zagreb
tomislav_krznar@yahoo.com

Globalizacija kao destruktor identiteta

Primjer okolišnog osiromašenja

Sažetak

U središtu ovog rada je pokušaj prikaza jednog segmenta zamršenog sklopa utjecaja globalizacijskih procesa na suvremeni svijet. Riječ je o nizu socijalnih, kulturnih, političkih i prije svega ekonomskih događanja. Često se puta u raspravama o globalizaciji ističu njene negativne pojave i to ponajprije kroz prikaz ekonomskih učinaka koji su vidljivi u snažno bipolariziranom svijetu. U ovom radu pokušavamo prikazati vezanost lokalnih zajednica na okoliš i istaknuti kako je njihova kulturna posebnost ujedno izraz okolišne posebnosti. Ukoliko se iz ekonomskih razloga okoliš destruiira do mjere biološkog nefunkcioniranja, dolazi i do destruiranja kulturnih koncepata i obrazaca lokalnih zajednica. Glavno pitanje ovog rada ostaje otvoreno: može li filozofija nešto reći o ovim procesima?

Ključne riječi

globalizacija, okoliš, tržište, siromaštvo, destrukcija

Uvod

Danas – kako kažu teoretičari globalizacije – ne postoji niti jedna točka na Zemlji koja ne bi bila povezana sa svim drugim točkama. Dapače, moguće je da izolirana područja više i ne mogu postojati. Riječ je dakle o *povezanim* svijetu koji počiva na informacijskoj tehnologiji i planetarnoj komunikaciji. Drugim riječima, ne postoji niti jedan segment života koji ovim procesima nije dotaknut, budući da je globalizacija *sve*. Ukoliko bismo htjeli ove optimistične riječi nadopuniti još *optimističnijima* dodajmo: ukoliko je globalizacija posvuda, ukoliko je ona plod tehnološkog napretka, ukoliko omogućava djelotvornije i plodonosnije povezivanje ljudi, ukoliko to spajanje rezultira boljim životom ljudi, svih ljudi na Zemlji, utoliko je globalizacija nedvojbeno pozitivna i stoga neodgodivo poželjna. Mogli bismo parafrazirati T. Dobzhanskog i kazati kako *u suvremenom svijetu ništa nema smisla osim u svjetlu globalizacije*.¹

Ovako opisani sklop događanja otvara brojna pitanja. Između mnogih i ova: kako to da ovakvi procesi rezultiraju sve vidljivijim raslojavanjem stanovništva na one ekstremno bogate i ekstremno siromašne? Kako to da osnaženi ekonomski mehanizmi – osnaženi ponajprije uklanjanjem svih pravnih, administrativnih i prostornih zapreka za poslovanje – sve više stvaraju pritisak na

¹

Usp. Dobzhansky, T., »Ništa u biologiji nema smisla osim u svjetlu evolucije«, u: Ridley,

M. (ur.), *Evolucija: Klasični i suvremeni spoznaje*, Jesenski i Turk, Zagreb 2004.

okoliš, umjesto da – budući su delokalizirani – smanjuju pritisak? U konačnici, je li ekonomija koja postaje *globalno beskrajna* u ovom trenutku postala novi oblik totalne vlasti?

U ovom radu ograničavamo se na prikaz ekonomske dimenzije globalizacije. To činimo na primjeru okolišne destrukcije, i to one koja je rezultat eksploatacije prirodnih i kulturnih resursa lokalnih i urođeničkih zajednica. Osnovna značajka ovih zajednica je vezanost na prirodu i nedostatak tehničke racionalnosti. Drugim riječima, onog pogleda na svijet koji – između ostalog – prirodu promatra kao izvor sirovina i skladište otpada. U središtu je zanimanja nekoliko aspekata ovog sklopa problema. U prvom redu zanima nas mogućnost opstanka lokalnih zajednica ukoliko dođe do potpune komercijalizacije njihovih znanja. Vrijedi naglasiti kako put očuvanja kroz (čak i parcijalnu) komercijalizaciju ne smatramo adekvatnim načinom očuvanja kulturnih i prirodnih potencijala. Tim više, čini se, globalna ekonomija ima potencijal nepovratne destrukcije ukoliko prirodni i kulturni potencijal promatramo samo kao resurs.

1. Globalizacija i socijalne promjene

Kada govorimo o globalizaciji² riječ je o nizu ekonomskih, socijalnih i kulturnih procesa koji su usmjereni *spajanju* ljudi različitih društava, kultura i nacija. Riječ je o novoj pojavi. Ili, kako kaže Urlich Beck:

»Novi su ne samo svakodnevni život i djelovanje preko nacionalno-državnih granica, u gustim mrežama s visokim međusobnim zavisnostima i obavezama; nova je i predodžba o sebi (...), nova je 'bezmjesnost' zajednice, rada i kapitala; novi su i globalna ekološka svijest o opasnostima i odgovarajuća poprišta djelovanja; novo je neizbježno opažanje transkulturnih drugih u vlastitom životu sa svim međusobno proturječnim izvjesnostima; nova je cirkulacijska razina 'globalnih kulturnih industrija' (...), nov je (...) broj i moć transnacionalnih aktera, institucija i ugovora; konačno je i nov i razmjor ekonomske koncentracije (...)³

Riječ je dakle – naočigled makar – o radikalnoj suprotstavljenosti dviju dimenzija postojanja – *staroj i novoj*⁴ ili, bolje opisano riječima Th. Friedmana, *Lexusa i masline*. U toj sintagmi 'maslina' je sve što

»... nas ukorjenjuje, usidruje i smješta nekamo na ovom svijetu – bila to pripadnost obitelji, zajednici, plemenu, naciji, vjeri ili, najviše, onome što zovemo domom. Maslinska nam stabla daju toplinu obitelji, radost individualnosti, intimnost osobnih rituala, dubinu osobnih odnosa, kao i samouvjerenost i sigurnost potrebnu da izađemo i susretnemo se s drugima. Oko svojih maslina ponekad se tako nepomirljivo borimo zato što ona, u najboljem slučaju, daju osjećaj samopoštovanja i pripadnosti koja su čovjeku za preživljavanje jednako važna kao hrana u trbuhu. U lošem slučaju, međutim, kad se pretjera, opsesija maslinama vodi nas u stvaranje identiteta, veza i zajednica što se temelje na isključivanju drugih (...)⁵

A što onda znači *Lexus*? – pita Friedman i dodaje:

»On znači jednako fundamentalan, iskonski ljudski nagon – nagon za prehranjivanjem, usavršavanjem, prosperitetom i suvremenošću – kakav se pojavljuje u današnjem globalizacijskom sustavu. Lexus predstavlja – kaže Friedman – sva ona propupala svjetska tržišta, financijske institucije i računalne tehnologije kojima se danas služimo u potrazi za višim životnim standardom.«⁶

Zaustavimo se na posljednjem spomenutom aspektu globalizacije. Riječ je o pokušaju prikaza nekih dimenzija ekonomskih procesa vezanih uz suvremena društvena događanja u dobu globalizacije. Ukoliko je legitimna potreba svakog čovjeka i svakog društva za stvaranjem boljeg i kvalitetnijeg životnog okružja, i ukoliko za takve procese postoji suvremeni neograničeno snažni

ekonomski i tehnološki instrumentarij postavljamo pitanje: gdje su granice potrebe za *boljim*, i je li to *bolje* ipak u svojoj srži destrukcija?

U pozadini ovog stoji uvjerenje o neprekidnom rastu standarda življenja, o potrebi nadvladavanja oskudice i olakšavanja tegoba rada. Međutim, ostaje pitanje, tko – koja grupacija ljudi, koje društvo i koja kultura – ima ovakve standarde življenja?⁷ O tome Amartya Sen kaže kako se na globalizaciju često gleda

»... kao proces pozapadnjačenja. Doista, neki koji uzimaju optimističan – čak slavljenički – pogled na fenomen, vide ga čak i kao doprinos zapadne civilizacije svijetu. (...) Sve se dogodilo u Europi: prvo je došla renesansa, onda prosvjetiteljstvo i industrijska revolucija i to je dovelo do poboljšanja životnih uvjeta na Zapadu. A sada se ta velika postignuća Zapada šire po svijetu. Globalizacija, prema tom shvaćanju, ne samo da je pozitivna, već je i dar Zapada svijetu. Zagovaratelje ove interpretacije povijesti često uznemiruje ne samo način na koji ovo veliko dobročinstvo mnogi ljudi smatraju prokletstvom, već i način na koji nezahvalni nezapadni svijet prezire i oštro kritizira iznimno dragocjeno darivanje Zapada svijetu.«⁸

Kako se očituje taj dragocjeni dar Zapada svijetu? Kako on rješava probleme čovječanstva, probleme poput siromaštva, gladi, bolesti, kronične pothranjenosti, smrti od izlječivih bolesti? O tome J. Stiglitz kaže kako od

»... današnje globalizacije mnogi siromašni ljudi u svijetu nemaju koristi. Od nje nema koristi ni priroda. Od nje nema koristi ni stabilnost svjetskog gospodarstva. Pretvorbom komunizma u tržišno gospodarstvo toliko se loše upravljalo da je, osim Kine, Vijetnama i nekolicine istočnoeuropskih zemalja, ona izazvala nagli pad dohotka i sve veće siromaštvo.«⁹

2

Ostavljajući po strani detaljnije raščlanjenje pojmova 'globalizacija', 'globalizam', 'globalnost' itd. Ipak, donosimo operativnu definiciju globalizacije. Kažimo tako da je globalizacija »proces što ga uzrokuje djelovanje svjetskog sustava te uspostavljanja, u svjetskim razmjerima, gospodarske, političke, kulturne, ekološke i informacijske djelatnosti i globalne međusobne pvezanosti društava.« Usp. Milardović, Anđelko; Riggs, Fred W.; Teune, Henry, *Mali leksikon globalizacije*, CPI, Zagreb 2002., str. 92.

3

Usp. Beck, Ulrich, *Što je globalizacija. Zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, Vizura, Zagreb 2003. str. 32–33.

4

Nije sasvim jasno, kada govorimo o globalizaciji, je li riječ o novom ili starom procesu, je li bilo riječ o globalizaciji još u vremenu Aleksandra Makedonskog, Svetog Pavla, Rimskog carstva, Kolumba ili na neki izopačeni način u doba Trećeg Reicha. Vrijedi napomenuti kako je u svakom od ovih spomenutih oblika povezivanja bilo elemenata globalnog, no tek je slom komunizma i prestanak postojanja bipolarnog hladnoratovskog svijeta omogućio nestanak prepreka za stvaranje globalnog tržišta, pa tako i socijalnih i kulturnih procesa koji su slijedili, a mi ih skupnim imenom zovemo globalizacijom. Isto tako vrijedi napomenuti kako je slom sovjetskog režima važan ideološki moment. Naime, slobodno tržište, ideje kapitalizma i neograničenog tržišta nemaju ozbiljnu idejnu konkurenciju ni u

jednom idejnom konceptu. Ovo je svakako pridonijelo snazi globalizacije.

5

Usp. Friedman, Thomas L., *Lexus i maslina. Razumijevanje globalizacije*, Izvori, Zagreb 2003., str. 42.

6

Isto.

7

O problemu razvoja A. Escobar instruktivno kaže kako je »razvoj je bio – i još uvijek nastoji to ostati – hijerarhizirani, etnocentrični i tehnocentrični pristup, koji tretira ljude i kulture kao apstraktne koncepte, statističke podatke koji imaju za cilj jedino micanje na ljestvici napretka. Razvoj nije zamišljen kao kulturni proces (kultura je shvaćana kao ostatak koji treba nestati s napretkom modernizacije) nego prije kao sustav više ili manje opće primjenjivih tehničkih intervencija čiji je središnji cilj dostaviti 'prijeko potrebne' robe 'ciljanoj' populaciji. Ne čudi stoga da razvoj postaje destruktivna sila za kulture Trećeg svijeta, ironično u ime interesa ljudi.« Escobar, Arturo, *Encountering Development. The Making and Unmaking of the Third World*, PUP, Princeton 1995., str. 44.

8

Usp. Sen, Amartya, *Identitet i nasilje. Iluzija sudbine*. Poslovni dnevnik – Masmedia, Zagreb 2007., str. 120.

9

Usp. Stiglitz, Joseph, *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Algoritam, Zagreb 2004., str. 239.

Ukoliko čovječanstvo – osobito onaj najpotrebitiji dio – nema koristi od ovih društvenih i ekonomskih procesa, ostaje pitanje: tko onda ima koristi, i kakvu? Spomenimo nekoliko ključnih negativnih učinaka globalizacije kada je riječ o ekonomskoj dimenziji problema.

1.1. Neograničeno tržište – funkcionalna skica

Riječ je primarno o pokušaju prikaza ekonomskog koncepta koji ne poznaje granice, ili ih svim silama želi prekoračiti, bez obzira na (društvenu) cijenu. Ekonomski procesi, osim ideje, kapitala, sirovina, trebaju i rad. Riječ je ponajprije o ljudskom radu, no riječ je i o radu strojeva (koje isto tako treba proizvesti, opsluživati, održavati itd.). Kada govorimo o sirovinama riječ je o onom što se najčešće uzima iz prirode kao *input* ekonomskog procesa. Ukoliko govorimo o hiperprodukciji, tada primarno primjećujemo povećani pritisak na ljudski rad (koji najčešće nije adekvatno plaćen, ili je lociran u područja gdje ekonomske okolnosti ili važeća – a često i nepostojeća – legislativa omogućuje minimiziranje troškova i tako značajnu uštedu u proizvodnji) te povećano iskorištavanje prirodnih dobara. U vrijednosnom sustavu u kojem se priroda poima kao skladište resursa ne postoji prepreka za njeno hiperkorištenje. Dio svakog ekonomskog procesa su i nusprodukti proizvodnje koji su ili toksični ili komercijalno nezanimljivi za daljnju upotrebu. Pojava takvih stvari implicira njihovo zbrinjavanje što se najčešće svodi na odlaganje u prirodu. Hiperproizvodnja povećava pritisak na prirodu i u tom pogledu. Kako utječu globalne mogućnosti na ove probleme? Drugim riječima, nudi li globalizacija rješenje?

Čini nam se jedino mogućim poći putem negativnog odgovora na ova pitanja. U prvom redu kažimo kako globalizacija može, »putem sužavanja ovlasti nad fiskalnim resursima, oslabiti sposobnost države da ispunjava svoje obaveze vezane uz ljudska prava.«¹⁰ Drugim riječima, ukoliko postoje tijela koja, osim legalnih demokratskih tijela pojedine države, odlučuju o kretanjima proizvodnih i ekonomskih procesa mogu *prevrednovati* prioritete države i tako dovesti u nezavidan položaj ugroženije skupine ljudi. Država u tom pogledu nema nikakvih mogućnosti saniranja stanja, budući da nema potpuni suverenitet,¹¹ pa nema ni mogućnosti donošenja drugačijih odluka. Drugo, globalizacija može ugroziti prava radnika, budući da *naddržavna* tijela mogu stvoriti naputke vezane uz smanjenje standarda rada u odnosu na natjecanje na tržištu i kapital. I ovdje nedostatak suvereniteta i ekonomskih mogućnosti dolazi do izražaja i to ponajviše na štetu najugroženijih. Ovo rezultira mogućnošću da promjene u ekonomskoj strukturi koje donosi globalizacija, mogu nepovratno biti u »sukobu s pravima ekonomski slabijih i zakinutih dijelova društva.«¹² Ovo svjedoči i o nepovratnosti globalizacijskih procesa i stvaranju trajnih okolnosti u kojima najpotrebniji nikako ne mogu promijeniti svoj status, a država im u tim okolnostima nikako ne može biti pomoć, sasvim naprotiv.¹³

Primjetno je da je u prvom planu ovog koncepta tržište. Drugim riječima sve je podložno tržištu i ekonomskim aktivnostima koje se na njemu odvijaju. U tom pogledu navedimo riječi Micheala Perelmana koji kaže kako su

»... tržišta loše opremljena da bi upravljala prirodnim resursima ili ljudskim životima. Tržišta mogu funkcionirati u nekim imaginarnim selima, gdje ljudi žive od trampe i gdje današnje djelovanje nema budućih očitovanja. U složenom svijetu, u kojemu je okolišna stabilnost u točki prijeloma, nastaviti ovaj eksperiment s opasnim sustavom organizacije, znači stvoriti ozbiljan rizik za sve i svakoga, čak i za one koji trenutačno uživaju udobnost prosperiteta.«¹⁴

Ovo je zasigurno pozicija koja zahtijeva dublju i temeljitiju kritiku, budući da je njena osnova ekonomska, ali su implikacije društveno dublje i buhvatnije.

Ponajprije, riječ je o opasnosti u koju dolaze najugroženiji i to na način da im prijeti isključivanje iz političkog života. Ukratko, riječima Bryana Turnera:

»Opasnost suvremenog svijeta leži u tome što globalizacija povećava ranjivost (kroz oštećivanje prirodnog okoliša), čini institucije još više nepouzdanima (erodirajući njihov suverenitet u vremenu globalnih promjena) i reducira međupovezanost društvenog života (kroz eroziju društvenog kapitala investiranog u svakodnevni život). Točnije, jer tijelu, društvu i kulturi prijete globalna opasnost, mi trebamo načine ponovne izgradnje zajednice, solidarnosti i međusobnog razumijevanja.«¹⁵

Ovime smo pojednostavljeno nastojali ocrtati neke značajne ekonomskih procesa. Vrijedi istaknuti dvije upečatljive konsekvence. Prva je generiranje i perpetuiranje stanja iznimne ekonomske oskudnosti koja dovodi do siromaštva. Druga konsekvencija je povećani pritisak na okoliš kroz iscrpljivanje zaliha ili emisiju štetnih tvari. Ocrtajmo spoj ovih pojava na sljedeći način. Proizvodni procesi trebaju radnu snagu i sirovinu. Ekonomski interes nalaže uporabu najjeftinijih *inputa* proizvodnje. Hiperprodukcija dobara, potaknuta hiperpotrošnjom, koja je opet dio svjetonazorskog koncepta potrošačkog društva, rezultira činjenicom lociranja ekonomskih procesa u područja jeftine radne snage i dostupnijih jeftinih resursa. Ovo rezultira sve većim osiromaženjem siromašnih i sve većim iscrpljivanjem prirodnih dobara. Ukoliko postavimo ekonomski sustav u kojem je jedina zakonitost djelovanja ekonomski potencijal i snaga u kojem ne vrijede zakonitosti zaštite nacionalne proizvodnje koju se štiti različitim ekonomskim mjerama poput poticaja proizvodnje, poreza, carina, uvoznih kvota, stimulacijom izvoza itd., otvaramo vrata ekonomskoj

10

Usp. Osamani, Siddig, »Globalization an the Human Rights Approach to Development«, u: Andreason, Bård. i Marks, Stephen (eds.), *Development as a Human Right. Legal, Political, and Economic Dimensions*, HUP, Cambridge – London 2006., str. 272.

11

U ovom radu nismo u mogućnosti ulaziti u pitanja suvereniteta nacionalnih država u kontekstu procesa globalizacije, o tim pitanjima usp. Kimura, Hiroshi, »Will Globalization Make the Notion of Territorial Sovereignty Obsolete?«, u: Vojmir Franičević i Hiroshi Kimura (eds.), *Globalization, Democratization and Development. European and Japanese Views of Change in South East Europe*, Masmedia, Zagreb 2003., str. 3.

12

Usp. Osamani, S., »Globalization an the Human Rights Approach to Development«, str. 272.

13

Ipak, potrebno je napomenuti kako postoje i sasvim suprotna gledišta. Tako Frederic Mishkin primjećuje da »financijska globalizacija ima niz važnih koristi s gledišta tržišnih ekonomija. Prvo, dovođenjem novog kapitala, smanjuje se cijana kapitala, time se pospješuju investicije i ostvaruje rast. Drugo, kada se dopusti ulazak stranom kapitalu u zemlju, odvijaju se i procesi alokacije kapitala. Treće, globalizacija financijskog sustava pospje-

šuje prava vezana uz vlasništvo i društvene institucije, što je oboje preduvjet da bi domaći financijski sektor produktivno koristio kapital. U konačnici, financijska globalizacija mora biti dovoljno snažna kako bi strani kapital i strane institucije povećaje konkurentnost na domaćem financijskom tržištu.« Usp. Mishkin, Frederic S., *The Next Great Globalization. How Disadvantaged Nations Can Harness Their Financial Systems to Get Rich*. PUP, New Jersey 2006., str. 8. Vrijedi primjetiti kako ova gledišta opisuju samu srž neoliberalne ekonomske politike i da je teško shvatljivo kako ovako opisani ekonomski procesi mogu pogodovati najsiromašnijima. O problemu globalizacije i neoliberalizma usp. Kukoč, Mislav, »Democracy and Neo-liberal Globalization«, *Synthesis philosophica* 21 (2/2006), str. 373–383.

14

Usp. Perelman, Micheal, »Myths of the Market: Economics and the Environment«, *Organization & Environment* 16 (2/2003), str. 221. Dostupno na: <http://oae.sagepub.com/cgi/content/abstract/16/2/168>.

15

Usp. Turner, Bryan, »Cosmopolitan Virtue, Globalisation and Patriotism«, *Theory, Culture & Society* 19 (1–2/2002), str. 60. Dostupno na: <http://tcs.sagepub.com/cgi/content/abstract/19/1-2/45>.

dominaciji koju nikako nije moguće kontrolirati. O crtajmo podrobnije učinke ovih procesa.

1.2. Utjecaj okoliša na razvoj čovjeka – funkcionalna skica

Vrijedi početi od očigledne činjenice različitih kulturnih i socijalnih obrazaca u različitim društvima diljem planete. Zasigurno su uzroci ove različitosti mnogovrsni i ne bismo puno pogriješili ukoliko bismo krenuli putem ispitivanja ekonomskih, proizvodnih, religijskih, civilizacijskih aspekata kao mogućih uzroka spomenutih različitosti. Ili, riječima J. Diamonda:

»... tijekom 13 000 godina od kraja posljednjeg ledenog doba, u nekim dijelovima svijeta razvila su se industrijska društva s upotrebom metalnog oruđa i poznavanja pisama, dok su se u drugim dijelovima svijeta razvila samo društva poljoprivrednika bez poznavanja pisma, a drugdje su se održala društva lovaca sakupljača s upotrebom kamenog oruđa. Te povijesne nejednakosti bacaju duge sjene na moderni svijet jer su društva s upotrebom metalnog oruđa pokorila ili istrijebila druga društva. Iako te razlike predstavljaju temeljnu činjenicu svjetske povijesti, njihovi razlozi još su nejasni i predmet su sporova i rasprava.«¹⁶

U ovom nas odjeljku primarno zanimaju biološki ili, bolje, okolišni uzroci različitosti. Drugim riječima, postavimo pitanje: može li se različitost u kulturna ljudskim društvima dijelom tumačiti i okolišnim faktorima? Čini se da je nedvojben pozitivan odgovor. Ovdje nažalost ostavljamo po strani evolucijske ili sociobiološke momente i interpretacije koji bi također značajno mogli rasvijetliti spomenute dvojbe. Orijentiramo se na jedan segment naznačenog problemskog sklopa. Ukoliko je djelovanje utemeljeno na shvaćanju, utoliko odnos prema konkretnom prirodnom okolišu također ovisi o shvaćanju tog okoliša. S druge strane, postavimo pitanje: čini li odnos prema okolišu neku posebnost identiteta zajednice? Čini se da je odgovor i na ovo pitanje potvrđan.

Zapadnjačka su društva misaono utemeljena na racionalnosti, matematičkom operacionalnom, pa i mehanicističkom načinu mišljenja koje prirodu primarno promatra kao skup sirovina preradom kojih nastaju bolje i sigurnije okolnosti življenja za čovjeka.¹⁷ Središnji moment ili, bolje, središnja mogućnost tog procesa, nalazi se u tehnici koja je praktična primjena znanosti. Pojednostavljeno gledajući, ovakav pogled na prirodu i načini korištenja doveli su destrukcijom do okolišne krize. Ostaje nam zapitati se kakvo je poimanje i odnos prema okolišu u tradicionalnim ili, bolje, društvima urođenika.

2. Okoliš i tradicionalna društva

Pojednostavljeno govoreći, na urođenička i lokalna društva često se gleda kao na čuvare i upravitelje prirode. U središtu je *harmonija* koja nastoji osigurati ravnotežu između dijelova prirode. Budući da je i čovjek dio prirode, njegovo djelovanje također mora težiti ravnoteži u prirodi. Poljoprivreda u tom shvaćanju može osigurati »ravnotežu postojanja kroz odnose, ne samo ljudi međusobno, nego i među prirodom i božanstvima«. Tako primjerice blagoslivljanje polja u nekim kulturama nije samo »spektakl, nego neodvojivi dio života u kojemu je najviša vrijednost sklad sa zemljom«. ¹⁸ Većina tradicionalnih društava prepoznaje veze između zdravlja, prehrane, posjedovanja različite hrane i medicinskog bilja te poljoprivrednog upravljanja prirodnim resursima. Ovo se odvija u visoko određenom kozmološkom i socijalnom kontekstu utemeljenom na uvjerenju kako biljke, životinje i kristali sadrže duh ili su manifestacija duha predaka.¹⁹ U tom pogledu možemo kazati kako su mnogi

dijelovi prirode za urođeničke narode nadgradnja ljudskog društva i to ne samo u prostornom smislu, nego i u smislu spiritualne i životne povezanosti. Ovo je ljudima *zapadnjačke civilizacije* vrlo teško shvatiti, budući da njima nadgradnja *javstva* dolazi kroz *tešku tehnologiju*, ne prirodu. Za urođeničke narode, »*prirodni modeli* mogu poslužiti kao predlošci za društvenu organizaciju, političku misao i modele postojanja. Ovo također implicira radikalnu razliku u shvaćanju vremena i prostora.«²⁰

Drugim riječima, *zapadna* je znanost možda izmislila termine poput 'priroda', 'bioraznolikost' i 'održivost', ali svakako nije stvorila ove koncepte. Vrijedi primijetiti kako »urođeničke, tradicionalne i lokalne zajednice žive sukladno određenjima održivosti i očuvale su mnoštvo biljaka, životinja i ekosustava još od vremena zore *Homo sapiensa*.«²¹

Vidljiva je, makar kroz površnu analizu, razlika između dvaju različitih pogleda na okoliš: onog urođeničkih društava i onog zapadnjačkih društava. Ostaje nam zapitati se koji bi mogao biti cilj komercijalizacije biljnog i životinjskog svijeta, i koji su kulturni i socijalni učinci tog procesa? Vrijedi ovom pitanju dodati još jedno: kakvu ulogu u tim procesima igra globalizacija?

Riječima Toma Greavesa:

»... cilj je zagospodariti kulturnim informacijama i proizvodima načinjenim na temelju tih informacija. Kulturne informacije uključuju religijska uvjerenja i prakse, znanje s područja etnobotanike, znanje o resursima i povoljnim lokalitetima u urođeničkim zemljama, tradicionalne oznake i simbole, i folklor. Ukratko, svo kulturno znanje koje ima moguću komercijalnu primjenu. Neki od mnogih primjera (...) uključuju komercijalizaciju tradicionalnih usjeva i proizvoda na temelju divljih biljnih vrsta, korištenje tradicionalnih simbola i djelatnosti u neukusnim komercijalnim oblicima, kao što su sportske maskote plemenskih imena ili ono koje referiraju na Indijance općenito. Najveći oblik stimuliranja ovakvog ponašanja mogli bismo nazvati 'milenijskim kapitalizmom', kojeg možemo opisati kao ekstremni oblik kapitalističke aktivnosti na kraju dvadesetog stoljeća, koju esencijalno obilježava uvjerenje da agresivna poduzetnička pohlepa ima prioritet nad svime drugime. U globalnoj slagalici profita urođenička su društva poželjno lovište.«²²

16

Usp. Diamond, Jared, *Sva naša oružja. Zarazne bolesti, čelik i puške*, Algoritam, Zagreb 2007., str. 13. Drugim riječima, »povijest različitih naroda tekla je različito zbog razlika u okolišu tih naroda, a ne zbog bioloških razlika između tih naroda« (str. 26). Ovdje ipak vrijedi napomenuti kako se pod *biološkim* razlikama primarno misli na *genetičke* razlike.

17

»Znanost«, kako primjećuje Darrell Addison Posey, »rabeći svoje metode kvantne mehanike, kako kažu, nikada ne može dohvatiti univerzum u cijelosti, i nikada ne može opisati holizam urođeničkog znanja i vjerovanja. Zapravo, znanost kasni za okolišnim pokretom. Ona još uvijek vidi prirodu kao objekt (...) za ljudsku uporabu. Tehnologija je rabila barjak znanstvene 'objektivnosti' kako bi zamaskirala moralna i etička pitanja koja izrastaju iz takve funkcionalističke, antropocentičke filozofije.« Usp. Posey, Darrell Addison., »Intellectual Property Rights and the Sacred Balance: Some Spiritual Consequences from the Comercialization of Traditional Resources«, u: Grim, John, A. (ed.), *Indigen-*

nus Traditions and Ecology. The Interbeing of Cosmology and Comunity, HUP, Harvard 2001., str. 5.

18

Posey, D. A., »Intellectual Property Rights and the Sacred Balance: Some Spiritual Consequences from the Comercialization of Traditional Resources«, str. 4.

19

Isto.

20

Isto, str. 5.

21

Isto, str. 10.

22

Greaves, Tom, »Contextualizing the Environmental Struggle«, u: Grim, John, A. (ed.), *Indigenus Traditions and Ecology. The Interbeing of Cosmology and Community*, HUP, Harvard 2001., str. 32.

Ukoliko ovo pogledamo u svjetlu ranijih konstatacija, svakako se moramo zapitati o produktivnosti ekonomskih procesa, o cijeni te produktivnosti i eventualnim kompenzacijama ukoliko su bilance negativne. S druge strane, kada je u pitanju odnos ekonomije i okoliša nedvojbeno je potrebno odgovoriti na pitanje je li ekonomija dio okoliša ili je okoliš dio ekonomije? Lako, na temelju rečenog, dolazimo do zaključka kako, unutar ekonomske perspektive, »prirodni resursi, kao takvi, nisu prva briga, oni su samo faktor proizvodnje, zajedno s radom i kapitalom.«²³ Drugim riječima,

»U konačnici, tržište svodi prirodu na malo više od skladišta korisnih materijala (možda do neke mjere priroda osigurava rekreaciju usporedivu s onom tematskog parka ili kazališta). Netržišne vrijednosti nestaju. Zašto brinuti o vodi dok je jeftina? Nestanak drugih vrsta je žalosna pojava, posebno zbog toga jer je njihov potencijal predložak za neki novi proizvod primjerice farmaceutski proizvod.«²⁴

Farmaceutska industrija nudi kroz komercijalizaciju poseban pogled na očuvanje lokalnih kulturnih i bioloških potencijala. U središtu tog pogleda je uvjerenje kako unosan posao vezan uz iskorištavanje tradicionalnih znanja vezanih uz lijekove i druge preparate može poslužiti kao mehanizam kojim će se upravljati rijetkim vrstama i područjima na način da će dio tih vrsta komercijalno koristiti i tako osigurati sredstva i mogućnosti za očuvanje. Ovakav pogled očuvanja kroz korištenje lako bi mogao postati biopiratsvo ili čak bioimperijalizam.²⁵ Ovo otvara još jedan značajan problem: čije vlasništvo će biti ti lijekovi ili kozmetički preparati, koji su napravljeni na temelju tradicionalnih znanja ili rijetkih lokalnih biljaka (ili životinjskih vrsta)? Hoće li njima upravljati kompanije koje su ih proizvele ili lokalne zajednice? Ovo otvara pitanja autorskih prava što je u spomenutom slučaju iznimno zamršeno. Još jedno važno pitanje – u kontekstu očuvanja kroz komercijalizaciju – hoće li profit nastao kroz ove tehnološke i ekonomske procese biti dovoljan za pokrivanje troškova očuvanja, drugim riječima, hoće li taj proces ispuniti svoju svrhu – očuvanje?²⁶

Lokalne zajednice, omogućavanjem komercijalizacije znanja i lokalnih bioloških potencijala, ulaze na globalno tržište, a da pri tom nisu sasvim sigurne u pitanjima autorskih prava i komercijalnih naknada. To može dovesti do daljnje destrukcije okoliša. S druge strane postavlja se pitanje kojim mehanizmima lokalne zajednice mogu ograničiti korištenje spomenutih potencijala i osigurati da ne dođe do prekomjernog korištenja? Očigledno da u globalnom kontekstu ne može biti riječi samo o mehanizmima nacionalne države.²⁷

S druge strane, ukoliko govorimo o očuvanju, tko će i kako podijeliti troškove procesa očuvanja kada sadašnji svijet vrví od ekonomskih nejednakosti? Ukoliko postoji onaj tko ostvaruje dobit, tada bi taj trebao snositi i troškove očuvanja, no ako ne postoje mehanizmi kojima bi svi akteri bili podložni, tada troškovi ostaju nepokriveni, a najčešće ih plaćaju najsiromašniji.²⁸

U tom pogledu možemo zaključiti da je kapitalizacija prirode, ili očuvanje kroz korištenje, samo još jedan način u sklopu destrukcije prirodnog okoliša, no u ovom slučaju ta je destrukcija značajno povezana s uništavanjem kulturnih obrazaca lokalnih zajednica koje tradicionalno žive u okolišu i od okoliša koji se komercijalizira.²⁹

3. Globalizacija – uništenje okolišnih i kulturnih posebnosti?

Ostaje za odgovoriti na pitanje kako globalizacija, posebice kroz naznačene ekonomske procese, djeluje na spomenute probleme očuvanja okoliša i ko-

mercijalizacije kulturnih i okolišnih osobitosti pojedinih društava i područja u kojima ta društva žive. Nažalost, možemo krenuti tragom samo negativnih odgovora. Ili, kako kaže V. Shiva,

»Globalizacija nije međukulturna interakcija različitih društava. Ona je nametanje određene kulture svima ostalima. Globalizacija nije ni stremljenje ekološkoj ravnoteži u planetarnim razmjerima. Ona je grabež što ga jedna klasa, jedna rasa, a često i jedan spol jedne vrste provodi nad svima ostalima. U dominantnom diskursu 'globalno' označava politički prostor u kojem dominantni lokalni subjekt stremi globalnom nadzoru, pri čemu samog sebe oslobađa odgovornosti za ograničenja koja proizlaze iz imperativâ ekološke održivosti i društvene pravde. U tom smislu 'globalno' ne predstavlja općeljudski interes; predstavlja konkretan lokalni i parohijalni interes i kulturu.«³⁰

Ako želimo krenuti ovim putem moramo istaknuti da zapadne *sile*, a posebno multinacionalne kompanije, nastoje stvoriti okolnosti slobodne trgovine bez ekonomskih, pravnih ili kulturnih prepreka za stjecanje neograničenog profita. Sve postaje roba i sve dolazi u obzir za trgovinu. Tako V. Shiva dalje primjećuje da primjerice biotehnologija, kao

»... sluškinja kapitala u postindustrijskoj eri, omogućava koloniziranje i kontroliranje svega samosvojnoga, slobodnog i samoregulativnog. Zahvaljujući redukcionističkoj znanosti, kapital stiže i tamo gdje ga nikad prije nije bilo. Redukcionistička fragmentarnost otvara prostore za eksploataciju i invaziju. Gonjen svojim grabežljivim apetitima, tehnološki razvoj u krilu kapitalističkog patrijarhata postojano se kreće od onoga što je već preobrazio i potrošio prema onome što još nije konzumirano.«³¹

Ovo je posebno dobro vidljivo, kako tvrdi Shiva, u sferi poljoprivrede i to kroz monokulture koje su bitna sastavnica globalizacije, a ova pretpostavlja homogenizaciju i uništavanje raznolikosti. Drugim riječima, globalni nadzor nad sirovinama i tržištem čini monokulture nužnima.³² U takvim okolnostima monokulture ostvaraju najveće profite, ali uz koju cijenu? Vrijedi također istaći – nastavlja Shiva – kako su monokulture »povezane i s ekološkim nasiljem – objavljivanjem rata raznolikosti prirodnih vrsta. Ne samo da to nasilje potiskuje vrste prema izumiranju, nego također nadzire i održava samo monokulture«. One nisu održive i podložne su ekološkome slomu. U tom procesu, umjesto da se obuzda, ekološka se destabilizacija prije pojačava. Drugim riječima – eksploatacija je dovedena do ruba destrukcije tehnološkim i društvenim mehanizmima. Čini se da globalizacija tome značajno pogoduje. Nije moguće izbjeći zaključak kako se javlja

23

Usp. Perelman, Micheal, »Myths of the Market: Economics and the Environment«, *Organization & Environment* 16 (2/2003). Dostupno na: <http://oae.sagepub.com/cgi/content/abstract/16/2/168>.

24

Isto, str. 180.

25

Usp. Borgerhoff, Mulder Monique i Cappolillo, Peter, *Conservation. Linking Ecology, Economics, and Culture*, PUP, New Jersey 2005., str. 194.

26

Isto, str. 196.

27

Vrijedi napomenuti, kada su u pitanju urođenička društva, da socijalni život i nije orga-

niziran u obliku nacionalne države, sličniji je oblicima plemenskog života. U spomenutom kontekstu ovo okolnosti čini još težima.

28

Isto, str. 218.

29

Isto, str. 237.

30

Shiva, Vandana, *Biopiratsvo. Krađa prirode i znanja*, DAF, Zagreb 2006., str. 117.

31

Isto, str. 55.

32

Isto, str. 115.

»... velika potreba za obnavljanjem vlasti nad globalnom ekonomijom. Trenutno, globalizacija ima globalne učinke, ali nema globalnu vlast. Nedostaju regulacijski mehanizmi i ne može biti stavljena u kontekst vrijedećih upravljačkih mehanizama. Najvažnije se odluke donose u okviru MMF-a i Svjetske banke koji nemaju demokratski legitimitet u načinu donošenja odluka. Svjetska trgovinska organizacija temelji se na konsenzusu u donošenju odluka, no do sada nije imala realnog utjecaja u stvaranju prikladnih veza na relaciji Sjever – Jug.«³³

Ako se vratimo na probleme odnosa bogatih i siromašnih, na probleme razvoja i stvaranja sretnijih uvjeta življenja za sve ljude, možemo promatrati ekonomsku pozadinu globalizacijskih procesa kao mehanizam koji ne ide u željenom smjeru. Ili, riječima J. Stiglitz,

»... cilj razvoja nije da se u zemlju dovedu Prada i Benetton, Ralph Lauren ili Lois Vuitton na zadovoljstvo gradskih bogataša, dok siromašni u ruralnim predjelima i dalje žive bijedno. To što se u robnoj kući u Moskvi mogu kupiti Guccijeve torbice, ne znači da je Rusija postala tržišno gospodarstvo. Svrha rasta je pretvorba društva, poboljšanje životnih uvjeta, davanje jednakih mogućnosti svima da ostvare uspjeh i zadovolje svoje zdravstvene i obrazovne potrebe.«³⁴

Komercijalizacija posljednjih nedirnutih prirodnih potencijala – koja ide paralelno s komercijalizacijom duhovnosti društvenih skupina koje žive drugačijim načinom od onog koji bi se, makar površno, mogao nazvati *zapadnjačkim* – sigurno neće pridonijeti ciljevima stvaranja humanijeg svijeta. Naprotiv, to je zasigurno bespovratan put u smjeru daljnje kolonizacije, porobljavanja i eksploatacije koja završava destrukcijom. I to dvostrukom destrukcijom: prirode i čovjeka. U tom pogledu ekonomska dimenzija globalizacije čini se kao sjajna kulisa za to da se ovi negativni procesi nastave, čak i jačim sredstvima. Ostaje pitanje: što filozofija može reći o ovim problemima?

Zaključak

Vrijedi svakako ponovo napomenuti kako je okolišna destrukcija uvijek povezana s kulturnom destrukcijom budući da okolišno osiromašenje uvijek dovodi do osiromašenja kulturnih obrazaca. S druge strane, društveno osiromašenje može biti i značajan generator nasilja.

Ako se vratimo ambivalentnosti kao središnjem terminu koji dimenzionira većinu rasprava o globalizaciji moramo naglasiti da su *stranputice* globalizacije osobito vidljive na primjeru okolišne destrukcije. Ako ne postoje prepreke u slobodnoj trgovini, ako *siromašni* nemaju nikakvih zaštitnih mehanizama pred bogatima, ako se sve svodi na tržište i reakcije tržišta, onda *roba* postaje – osim ljudskog rada – i tradicionalno znanje, biološke i okolišne specifičnosti pojedinih regija i kulturna dobra, a trgovanje tim robama postaje zanimljivo budući da ne postoje prepreke koje bi to trgovanje učinile složenijim ili barem manje profitabilnim.

Važno je napomenuti kako prepreke takvom shvaćanju bezgraničnih trgovačkih i dohodovnih mogućnosti ponajprije dolaze iz legislativne sfere, no i filozofija može sudjelovati u pokušaju razumijevanja posebnosti vremena u kojem živimo. Razumijevanje treba početi ponajprije putem razobličavanja mogućih opasnosti koje su, kao i prilike, danas veće nego ikada prije. U tom pogledu doista je potrebno napomenuti – kako kaže J. Stiglitz – da u nekim slučajevima »globalizacija nije dovela ni do rasta, a ondje gdje je rast postignut, njegovu dobrobit ne osjećaju svi«. Možda je danas više nego ikada prije vidljivo kako su »poslovni interesi i vrijednosti potisnuli u drugi plan brigu za okoliš, demokraciju, ljudska prava i socijalnu pravdu.«³⁵

Nadalje, svakako je potrebno nanovo propitati mogućnosti demokracije, nacionalne države i pitanja suvereniteta koja još uvijek i u globalnom kontekstu

igraju značajnu ulogu. Također je značajno i pitanje kapitala i strukture dohodovnih odnosa u suvremenim demokratskim društvima.

Čini se opravdanim primijetiti kako globalizacija, posebice kroz mehanizme neoliberalne ekonomije, može postati snažnim mehanizmom koji može stajati na putu stvaranja dobrobiti za sve, posebice one najugroženije. Potrebno je poduzeti sve da se ovakvi procesi – ako već ne sasvim spriječe – onda barem ograniče i kontroliraju.

Zasigurno je i filozofija, posebice kroz kritiku, pozvana na to.

Literatura

- Babić, Mate, »Financijske spekulacije i ekonomska kriza«, *Obnovljeni život* 63 (4/2008).
- Beck, Ulrich, *Što je globalizacija. Zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, Vizura, Zagreb 2003.
- Borgerhoff, Mulder Monique i Cappolillo, Peter, *Conservation. Linking Ecology, Economics, and Culture*, PUP, New Jersey 2005.
- Diamond, Jared, *Sva naša oružja. Zarazne bolesti, čelik i puške*, Algoritam, Zagreb 2007.
- Dobzhansky, Theodosius, »Ništa u biologiji nema smisla osim u svjetlu evolucije«, u: Ridley, M. (ur.), *Evolucija: Klasični i suvremeni spoznaje*, Jesenski i Turk, Zagreb 2004.
- Dragičević, Adolf i Dragičević, Dražen, *Doba kiberkomunizma. Visoke tehnologije i društvene promjene*, Golden marketing, Zagreb 2003.
- Eide, Asbjorn, »Human Rights-based Development in the Age of Economic Globalization: Background and Prospects«, u: Andreason, Bård i Marks, Stephen (eds.), *Development as a Human Right. Legal, Political, and Economic Dimensions*, HUP, Cambridge – London 2006.
- Escobar, Arturo, *Encountering Development. The Making and Unmaking of the Third World*, PUP, Princeton 1995.
- Fetscher, Irving, *Uvjeti preživljavanja čovječanstva. Je li još moguće spasiti napredak?* Globus, Zagreb 1989.
- Friedman, Thomas L., *Lexus i maslina. Razumijevanje globalizacije*, Izvori, Zagreb 2003.
- Greaves, Tom, »Contextualizing the Environmental Struggle«, u: Grim, John, A. (ed.), *Indigenous Traditions and Ecology. The Interbeing of Cosmology and Community*, HUP, Harvard 2001.
- Horvat, Srećko (ur.), *Društvena odgovornost kapitala*, Studio Artless, Zagreb 2007.
- Jošt, Marijan i Cox, Thomas S., *Intelektualni izazov tehnologije samouništenja. Intellectual Challenge of Self-destruction Tehnology*, Ogranak Matice hrvatske Križevci, Križevci 2003.
- Kaluderović, Željko, »GMO: prvih dvadeset godina – stanja i perspektive«, *Socijalna ekologija. Časopis za ekološku misao i sociološki istraživanja okoline* 17 (2008) 2.
- Khagram, Senjeev; Clark, William C.; Firas, Raad Dana, »From the Environment and Human Security to Sustainable Security and Development«, u: Chen, Lincoln; Fukuda-Parr, Sakiko; Seidensticker, Ellen (eds.), *Human Insecurity in a Global World*, HUP, Cambridge – London 2003.

33

Eide, Asbjorn, »Human Rights-based Development in the Age of Economic Globalization: Background and Prospects«, u: Andreason, Bård i Marks, Stephen (eds.), *Development as a Human Right. Legal, Political, and Economic Dimensions*, HUP, Cambridge – London 2006., str. 249.

34

Usp. Stiglitz, Joseph., *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Algoritam, Zagreb 2004., str. 277.

35

Isto, str. 40.

Kimura, Hiroshi, »Will Globalization Make the Notion of Territorial Sovereignty Obsolete?«, u: Vojmir Franičević i Hiroshi Kimura (eds.), *Globalization, Democratization and Development. European and Japanese views of change in South East Europe*, Masmedia, Zagreb 2003.

Krznar, Tomislav, »Siromaštvo i bioetika«, *Priroda. Mjesečnik za popularizaciju prirodnih znanosti*, 12 (2008).

Krznar, Tomislav, »Utjecaj destrukcije okoliša na sigurnost«, *Zbornik radova. Drugi međunarodni stručno-znanstveni skup Zaštita na radu i zaštita zdravlja*, Bjelolastica, 24–27. rujna 2008.

Kukoč, Mislav, »Democracy and Neo-liberal Globalization«, *Synthesis philosophica* 21 (2/2006), str. 373–383.

Kulić, Slavko, *Neoliberalizam kao socijaldarvinizam. Rat za dominaciju ili bolji svijet*. Prometej, Zagreb 2004.

Landes, David S., *Bogatstvo i siromaštvo naroda. Zašto su neki tako bogati, a neki tako siromašni*, Masmedia, Zagreb 2003.

Milardović, Anđelko; Riggs, Fred W.; Teune, Henry. *Mali leksikon globalizacije*, CPI, Zagreb 2002.

Mishkin, Frederic S., *The Next Great Globalization. How Disadvantaged Nations Can Harness Their Financial Systems to Get Rich*, PUP, New Jersey 2006.

Osamani, Siddig, »Globalization and the Human Rights Approach to Development«, u: Andreason, Bård i Marks, Stephen (eds.), *Development as a Human Right. Legal, Political, and Economic Dimensions*, HUP, Cambridge – London 2006.

Perelman, Micheal, »Myths of the Market: Economics and the Environment«, *Organization & Environment* 16 (2/2003). Dostupno na: <http://oae.sagepub.com/cgi/content/abstract/16/2/168>.

Radermacher, Franz Josef, *Ravnoteža ili razaranje. Eko-socijalno-tržišno gospodarstvo kao ključ svjetskog održivog razvoja*, Intercon-Nakladni zavod Globus, Zagreb 2003.

Sachs, Jeffrey, *Kraj siromaštva. Ekonomske mogućnosti našeg doba*, Algoritam, Zagreb 2007.

Sen, Amartya, *Identitet i nasilje. Iluzija sudbine*, Poslovni dnevnik – Masmedia, Zagreb 2007.

Shiva, Vandana, *Biopiratsvo. Krađa prirode i znanja*, DAF, Zagreb 2006.

Stiglitz, Joseph, *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Algoritam, Zagreb 2004.

Turner, Bryan, »Cosmopolitan Virtue, Globalisation and Patriotism«, *Theory, Culture & Society* 19 (1–2/2002). Dostupno na: <http://tcs.sagepub.com/cgi/content/abstract/19/1-2/45>.

Winston, Mark L., *Travels in the Genetically Modified Zone*. HUP, Cambridge – London 2002.

Tomislav Krznar

Globalization as Destructor of Identity

Example of Environmental Destruction

Abstract

This paper tries to present a segment of the globalization processes' complex impact on the modern world. In this assembly are interconnected social, political, cultural and, above all, economical dimensions. Negative components of the globalization are frequently stressed out, especially throughout the economical chain of events which are taking place in strongly two folded world. This paper attempts to analyse relations between a local community and environment by noting that specificity of some indigenous community depends mostly on the environment. If the environment is destroyed in the name of economical reasons, especially if this is done to the extent of inability of biological functioning, it is very likely that the cultural concepts of a certain community will be destroyed, as well. The main question of this paper remains open: can the philosophy say something about these processes?

Key words

globalization, environment, market, poverty, destruction